

ارز دیجیتال در میزان فقه اسلامی با رویکرد مقاصدی

Cryptocurrency in Islamic Jurisprudence from a Maqasid (Objectives)-Based Approach

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16752203>

عبدالحی لیان^۱، زیدالله عطیش^۲

چکیده

ارز دیجیتال از مسائل نوظهور است که به دلیل پیچیدگی‌های متعدد و شبهات فراوانی که در پیرامون آن مطرح شده نیازمند بررسی دقیق می‌باشد. این پژوهش تلاش دارد نخست به شرح و تبیین دقیق ارز دیجیتال بپردازد و سپس با استفاده از داده‌های نوین علمی جایگاه این ارز را در فقه اسلامی مورد بررسی قرار دهد.

براساس نتایج به دست آمده، ارز دیجیتال در بستر اینترنت به وجود آمده و دارای ماهیتی مجهول است که سبب بروز اختلاف دیدگاه‌های جدی از سوی فقها و صاحب‌نظران دینی در هویت‌دهی به آن گردیده است. به گونه‌ای که اکثریت فقهای معاصر و اندیشمندان اقتصاد اسلامی به علت وجود جهالت گسترده در ماهیت این ارز و فریب محتمل الوقوع در معامله با آن و نیز عدم پشتیبانی و نظارت حکومت بر آن و همچنین ناسازگاری گسترده با مقاصد شریعت در حفظ مال، رای به عدم مشروعیت ارز دیجیتال داده‌اند. پژوهش حاضر براساس دلایل قابل توجه اکثریت فقها، معامله ارز دیجیتال و نیز معامله با ارز دیجیتال را ناجائز می‌داند و از آنجایی که این حکم به علت عدم وجود نص صریح و یا قیاس جلی، با در نظر داشت مصلحت عموم بندگان صادر گردیده است، می‌توان به آن در قالب ممنوعیت از باب «سدالذریعه» نگریست و با تغییر مصالح، ظروف و نیز رفع چالش‌های فقهی آن، حکم را قابل تغییر دانست.

کلید واژه‌ها: حکم، پول، فقها، مقاصد، اقتصاد اسلامی، فقه اسلامی و ارز دیجیتال.

^۱ عضو کادر علمی پوهنځی شرعیات، محصل رشته فقه‌المقارن، مقطع دکترا، مجتمع آموزش عالی گلستان، ایران، +98 905 284 0893، layaa808090@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8836-0172>

^۲ عضو کادر علمی پوهنځی شرعیات پوهنتون سلام-کندز، 0780303179، Zaidatish3@gmail.com

بیان مسئله

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ نَحْمَدُهُ وَ نَسْتَعِيْنُهُ وَ نَسْتَغْفِرُهُ وَ نَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنْ شُرُوْرٍ اَنْفُسِنَا وَ مِنْ سَيِّئَاتِ اَعْمَالِنَا مَنْ يَّهْدِهِ اللّٰهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ وَ مَنْ يُّضِلِّهِ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَ اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَ اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُوْلُهُ، اَمَّا بَعْدُ:

بدون تردید پیشرفت بشر معاصر در حوزه تکنولوژی و فن آوری بر همگان مبرهن و نقش مهم آن در زندگی نیز غیر قابل انکار است. به گونه‌ای که آثار آن در همه‌ی جوانب حیات اجتماعی اعم از اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و... به چشم می‌خورد. یکی از آثار واقعی تکنولوژی بر زندگی بشر که هر روزه بر دامنه آن نیز افزوده می‌شود، رواج استفاده از «ارزهای دیجیتال» در مبادلات اینترنتی است. این ارز که گاهی از آن با نام ارزهای مجازی یاد می‌گردد، نوعی پول در فضای مجازی است که در بستر شبکه اینترنت متولد شده است. استفاده از این ارزها با اختراع «بیت کوین» در سال ۲۰۰۹م آغاز یافت و هر روز بر تعداد آن‌ها اضافه شد؛ به گونه‌ای که در حال حاضر بیش از هشت هزار نوع ارز دیجیتالی وجود دارد که معروف‌ترین و قدیمی‌ترین آن‌ها بیت کوین است.^۳

ظهور این ارزها در بخش اقتصاد، که برخی آن را رنسانس مالی جهانی می‌داند، نظام پولی و بانکی و فلسفه وجودی آن‌ها را به چالش کشیده و توجه کشورها را به خود جلب نموده است. به طوری که برخی آن را غیر قانونی اعلام کرده و عده‌ای دیگر منفعل مانده و هیچ تصمیمی در مورد آن اتخاذ نکرده‌اند. چالش‌های ایجاد شده تنها به نظام پولی و بانکی محدود نمانده بلکه دامنه آن به حدی گسترش یافته که حوزه‌های دیگر جامعه و علوم مانند حقوق، فقه، اقتصاد و سیاست را نیز متأثر ساخته و خیل وسیعی از پرسش‌ها و ابهامات کوچک و کلان را پیش‌روی نخبگان آن به‌ویژه در جامعه اسلامی قرار داده است. این امر باعث شده تا فقه‌پژوهان جهان اسلام در مواجهه با مسایل مطروحه در حوزه «ارز دیجیتال» و تحلیل دقیق آن به منظور کشف معایب و ارایه راه‌حل‌ها، مقررات و احکام درخور قلم فرسایی کنند.

ضرورت تحقیق

از مسائل مبتلا به امروزی در عرصه دادوستد جهانی به ویژه در کشور افغانستان، بحث چిستی و چگونگی تعامل با ارزهای دیجیتالی است و تبیین حکم تعامل با این ارزها نیاز مبرم تجار، بازرگانان و صراف‌ها می‌باشد. این در حالی است که پراکندگی دیدگاه صاحب‌نظران فقهی و در برخی موارد ناتکمیل بودن دلایل آنان و نیز خلأ پژوهشی نو با رویکرد «مقاصدی» و هم‌چنین عدم موجودیت تحقیقی در قالب مقاله و به زبان ملی در این زمینه؛ می‌طلبید تا قلمی بر اوراق جولان کند. از این‌رو، پژوهش حاضر عهده‌دار این مهم شده است.

هدف تحقیق

این پژوهش، با استفاده از داده‌های جدید فقه‌های معاصر و با تأکید بر «اجتهاد مقاصدی» تلاش دارد تا چيستی ارز دیجیتال، حکم معامله ارز دیجیتال و یا معامله با ارز دیجیتال را در پرتو مقاصد الشریعه تبیین و به پرسش‌های ذیل پاسخ درخور ارائه نماید.

۱. ارز دیجیتال از منظر اقتصاد اسلامی دارای چه هویتی است؛
۲. تحلیل فقهی ارز دیجیتال چگونه است؛
۳. دلایل موافقین معامله ارز دیجیتال و یا معامله با ارز دیجیتال چیست؛
۴. مخالفین معامله ارز دیجیتال و یا معامله با ارز دیجیتال چه دلایلی ارائه می‌کنند؛
۵. آیا در ضمن مشروع دانستن ارز دیجیتال (با شرایط کنونی آن)، مقاصد خاصی را که شریعت اسلامی به منظور تحقق آن‌ها، احکام معینی برای مال مشروع نموده، به دست خواهد آمد.

^۳. قره داغی، علی، «المضاربة بالعملات الرقمية حرام و حلال فی حالتین»، مداد قلم ونبض قضیه، ۲۰۲۱م، <https://hibrpress.com>.

روش تحقیق

این نوشتار با بررسی داده‌های جدید فقهاء و اندیشمندان اقتصاد اسلامی به روش توصیفی-تحلیلی به شکل کتابخانه‌ای از منابع مورد نیاز استفاده جسته و برای غنای بیشتر پژوهش به سراغ کتاب‌های معتبر فقهی مذاهب اسلامی رفته و نیز به واکاوی نوشته‌های نو، محاضرات و مباحث صاحب‌نظران این حوزه توجه نموده است.

پیشینه تحقیق

براساس تحقیقات انجام شده توسط نویسنده کتاب «بلیوجرافیا النقود الرقمية المشفرة»^۴ تا سال ۱۴۴۰ ق در حوزه مباحث مربوط به ارز دیجیتال حدود ۲۴۱ نوشته به زبان عربی که از آن جمله ۵ رساله دوکتورا، ۹ پایان‌نامه ماستری، ۳۱ کتاب علمی، ۶۲ مقاله، ۲۷ فتوای صادره از مراکز و هیئت‌های معتبر کشورهای اسلامی و ۲ بحث نشر شده از طریق فضای مجازی به ثبت رسیده که به یقین در این چند سال اخیر بر حجم این نگاشته‌ها افزوده شده است. ولی با بررسی و تأمل در نگاشته‌های این حوزه به برخی کمبودی‌ها دست پیدا می‌کنیم که وجود تحقیق جدید را پشتیبانی می‌کند.

۱. فقه‌پژوهان معاصر به ندرت (ضمنی و محدود) به واکاوی فقهی ارز دیجیتال با رویکرد مقاصدی پرداخته‌اند؛
۲. به علت نوظهور بودن ارز دیجیتال، زوایا و مسائل آن همواره به‌روز رسانی می‌شود که این امر نیاز به پژوهش جدید را بیشتر معنادار می‌کند؛
۳. خلأ پژوهشی موجود در زمینه تبیین حکم فقهی ارز دیجیتال با در نظر داشت مقاصد الشریعه به ویژه به زبان دری در کشور افغانستان، نیازمندی به قلم‌فرسایی در قالب مقاله علمی را نمایان می‌سازد.

ادبیات نظری تحقیق

پیش از ورود به هر بحث و تحقیقی می‌بایست مفاهیم کاربردی و واژه‌های کلیدی آن تبیین و توضیح گردد؛ زیرا شناخت و فهم دقیق هر موضوع، پیوند ناگسستنی با درک درست از مفاهیم کلیدی آن دارد. بر پایه این روند، پژوهش حاضر نیز قبل از پرداختن به محور اصلی بحث، واژه‌ها و مفاهیم کلیدی آن را به بررسی می‌گیرد.

۱. فقه

این واژه در مباحث فقهی از بنیادی‌ترین کلید واژه‌های است که می‌بایست مفهوم آن به گونه روشن بیان گردد. لغت‌شناسان فقه را در سه قلمرو معنا کرده‌اند. برخی‌ها آن را توسعه داده مطلق علم، فهم، درک و مهارت دانسته‌اند.^۵ گروهی در مورد آن محدودیت قائل شده و آن را علمی که در مسیر دین است، تعریف کرده‌اند.^۶ دسته‌ای نیز فقه را فراتر از مطلق دانش شمرده و آن را علمی که با تأمل و اندیشیدن بدست آید، معنا کرده‌اند.^۷

در تعریف علمی تخصصی این واژه دو تعرف مشهور وجود دارد؛ امام ابوحنیفه (رحمه الله) آن را «شناخت آنچه که به سود و زیان نفس است»^۸ تعریف می‌کند. اما بعد از اینکه فقه تخصصی شد، پیروان مذهب حنفیه قید «عملاً» را به آن اضافه نمودند تا اعتقادات و وجدانیات از تعریف خارج شود.^۹ با آوردن این قید فقه شامل بایدها و نبایدهای عملی گردید. از نظر امام شافعی (رحمه الله) فقه:

^۴ الهندی، عبدالقیوم بن عبدالعزیز، بلیوجرافیا النقود الرقمية المشفرة، المدینه المنوره: مرکز کای للنشر، چاپ اول، ۱۴۴۰ ق، ص ۱۱-۱۰.

^۵ جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح، تاج اللغة وصحاح العربیة، بیروت: دارالعلم للملایین، چاپ سوم، ۱۴۰۴ ه، ج ۶، ص ۲۲۴۳.

^۶ فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۲۰۰۳ م، ج ۳، ص ۳۷۰.

^۷ ابو هلال العسکری، حسن بن عبدالله، الفروق اللغویة، قاهره: دارالعلم والثقافة للنشر والتوزیع، بی‌تا، ص ۴۱۲.

^۸ «مَعْرِفَةُ النَّفْسِ مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا»، ملاخسرو، محمد بن فرامرز، مرآة الاصول شرح مرقاة الوصول، بیروت: دارصادر، ۲۰۱۱ م، ص ۴۴؛ تهانوی، محمدعلی، مقدمة کشف اصطلاحات الفنون والعلوم، لبنان: مکتبة لبنان ناشرون، چاپ اول، ۱۹۹۶ م، ج ۱، ص ۴۰.

^۹ «مَعْرِفَةُ مَا لِلنَّفْسِ وَمَا عَلَيْهَا مِنَ الْأَحْكَامِ الْعَمَلِيَّةِ»، ابن نجیم، زین الدین بن ابراهیم، البحر الرائق، بیروت: دارالکتب العلمیة، چاپ اول، ۱۴۱۸ ه، ج ۱، ص ۱۶؛ زحیلی، وهبه، الفقه الإسلامی وأدلته، دمشق: دارالفکر، چاپ دوم، ۱۵۰۵ ه، ج ۱، ص ۱۶.

«علم به احکام شرعی عملی، که گرفته شده از ادله‌ی تفصیلی آن است»¹⁰ امروزه سائر مذاهب تعریف امام شافعی (رحمه الله) را پذیرفته‌اند.¹¹

نگارنده این سطور تعریف فوق را برگزیده می‌داند؛ زیرا، رویکرد استنباطی بودن فقه را برجسته ساخته و به گونه صریح ساحت آن را بُعد عملی (فعل مکلف) دانسته است.

2. ارز

واژه ارز از ریشه «ارزیدن» گرفته شده است. فرهنگ معین معانی ارزش، بهاء، قیمت و نرخ یا برابری پول داخلی نسبت به پول خارجی را برای این واژه آورده است.¹² این کلمه در عرف تعاملات مالی به معنای نوع پذیرفته شده‌ای از پول است که شامل سکه و اسکناس‌های کاغذی، شبه پول، اسناد ملی و تجاری می‌شود¹³ که توسط دولت توزیع شده و در داخل اقتصاد گردش دارد. در بانکداری بین‌المللی مقصود از ارز بیشتر پول خارجی است که گاهی صفت خارجی را هم به آن می‌افزایند و به صورت «ارز خارجی» به کار می‌برند؛ تا وجه تمایز آن را با پول ملی یا پول رایج در داخل یک کشور معلوم کنند.¹⁴

با این بیان می‌توان گفت، ارز به عنوان واسطه مبادله کالا و خدمات مورد استفاده قرار می‌گیرد و پایه و زیربنای کسب و کارها به حساب می‌آید.

3. ارز دیجیتال

«ارز دیجیتال»، «ارز مجازی»، «ارز مخفی»، «رمزینة پول» یا «ارز رمز پایه» تعبیرات مختلفی از مفهوم تقریباً واحدی هستند. منظور از مجازی، ماهیت و فضای غیر فیزیکی است که این ارزها در آن مبادله می‌شوند. منظور از دیجیتال هم ماهیت الکترونیکی این ارزها است. مخفی، رمزینة یا رمز پایه نیز به استفاده از علم و تکنیک رمزنگاری در خلق این ارزها اشاره دارد.

بانک مرکزی اروپا در تعریف ارز دیجیتال می‌نویسد: نماینده دیجیتالی ارزش است که توسط بانک مرکزی یا نهاد دولتی صادر نمی‌شود و می‌تواند بدون ارتباط با پول‌های رایج ملی صادر شود. این پول توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی به عنوان روش پرداخت پذیرفته شده و می‌تواند منتقل یا به صورت الکترونیکی خرید و فروش شود.¹⁵

گروه ویژه اقدام مالی (FATF) در گزارشی، ارز دیجیتال را تقریباً همسو با تعریف فوق چنین می‌شناساند: «نماد دیجیتالی ارزش است که می‌توان به طور دیجیتالی معامله شود و به عنوان وسیله مبادله یا واحد حساب یا ذخیره ارزش عمل می‌کند، بدون اینکه در هیچ کشوری منزلت پول رایج قانونی را داشته باشد. هیچ دولتی آن را صادر نکرده و تضمین نمی‌کند و تنها به واسطه توافق بین طرفین در فضای مجازی است که ارزهای دیجیتال کارکردهای فوق را دارا می‌باشند».¹⁶

¹⁰. ملاخسرو، محمد بن فرامرز، مرآة الاصول شرح مرقاة الوصول، ص 50.

¹¹. مالکی، احمد بن ترکی، خلاصة الجواهر الزکیة فی فقه المالکیة، ابوظبی: مجمع الثقافی، چاپ اول، 2002م، ص 6؛ ابن الغرابیلی شافعی، محمد بن قاسم، فتح القریب المجیب فی شرح ألفاظ التقریب، بیروت: دارابن حزم، چاپ اول، 1425ه، ص 22؛ الشنقیطی، محمد الامین بن محمد المختار، شرح زاد المستقنع فی اختصار المقنع، جدة: الرئاسة العامة للبحوث العلمیة و الافتاء، 1428ه، ص 17؛ الدیمیری، کمال الدین محمد بن موسی، النجم الوهاج فی شرح المنهاج، بیروت: دارالمنهاج، چاپ اول، 1425ه، ج 1، ص 191؛ عیدان، عبد العزیز بن عدنان و انس بن عادل الیتامی «حنبلی»، الدلائل والإشارات علی أخصر المختصرات، کویت: دارالکلیز للنشر والتوزیع، چاپ اول، 1439ه، ج 1، ص 8.

¹². معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: انتشارات ادنا، چاپ سوم، 1384ش، ج 1، واژه ارز.

¹³. منتظر ظهور، محمود، اقتصاد (اقتصاد خرد، اقتصاد کلان)، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، بی‌تا، ص 561.

¹⁴. گلریز، حسن و حسنی، محمد عجم، عملیات بانکی بین‌المللی، تهران: مرکز آموزش بانکداری مرکزی، 1367ش، ص 7.

¹⁵. دابروفسکی، مارک، جانیکوفسکی، لوکاس، «ارزهای مجازی و سیاست‌های پولی بانک‌های مرکزی؛ چالش‌های پیش‌روی کمیته امور اقتصادی و پولی پارلمان اروپا»

http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/149900/CASE_FINAL 2018.

¹⁶. «گروه ویژه اقدام مالی»، «ارزهای دیجیتالی؛ تعاریف کلیدی و خطرات بالقوه»، <http://www.fatf-qafi.iq.AML/CFT> 2014.

برآیند داده‌های پژوهشگران معاصر اقتصاد اسلامی نیز چنین می‌نمایند که، ارز دیجیتال نوعی وجه الکترونیکی است که در آن، فرآیند تأیید معاملات و تشکیل واحدهای جدید، نیازمند به هیچ بانک یا نهاد مرکزی نبوده و محتاج تأیید و امضای شخص ثالث نمی‌باشد و همه داد و ستدهای صورت گرفته بدون نیاز به ارتباطات بانکی در یک «دفتر کل توزیع شده» به نام بلاک‌چین یا همان زنجیره بلوکی ثبت شده و رمزنگاری می‌شوند و با استفاده از فرآیند انتقال وجه به وسیله بلاک‌چین، می‌توان پرداختها را به صورت مستقیم انجام داد.¹⁷

با توجه به مطالب فوق ویژگی‌های ارز دیجیتال را می‌توان این‌گونه برشمرد:
 ا. وجود خارجی و عینی ندارد.

ب. هیچ دولت، نهاد و مؤسسه رسمی بر هیچ نوع از گونه‌های آن از حیث پشتیبانی، صدور و تعیین محدوده سلطه و مراقبتی ندارد.
 ج. تبادله آن تنها از طریق اینترنت صورت می‌گیرد.

د. به گونه مستقیم بین دو جهت مشخص و بدون مداخله واسطه‌ای دیگر منعقد می‌گردد.

ه. سقف معینی برای معاملات آن از سوی هیچ نهادی وجود ندارد.

و. ردیابی و پیگیری معاملات آن از سوی شخص ثالث امکان پذیر نیست.

درباره محل و چگونگی نگهداری این ارزها باید گفت که این ارزها در فضایی تحت نام کیف پول نگهداری می‌شود. کیف پول ارز دیجیتال نوعی کیف پول برای ذخیره، ارسال، دریافت و نظارت بر دارایی‌های دیجیتالی است و اغلب در دو نوع کلی سخت‌افزاری و نرم‌افزاری ارائه می‌گردد. این نوع کیف پول در حقیقت یک اپلیکیشن است و انواع زیادی نیز دارد.

4. مقاصد شریعت

برای درک بهتر مفهوم مقاصد شریعت، نخست معنای مقاصد و سپس به تعریف مقاصد شریعت پرداخته می‌شود.

1.4. مقاصد

در دانش علم اصول فقه مقصود از مقاصد اهداف و غایات جعل حکم است و حتی گاهی از مقاصد، به اسرار وضع حکم نیز تعبیر می‌شود. برخی، مقاصد را مرادف حکمت دانسته است.¹⁸

در اصطلاح علما، مقاصد شرعی بر دوگونه اهداف با هم متقارب اطلاق می‌شود: اهداف عمومی و اساسی شریعت اسلامی که عبارت از مجموع اهداف اساسی و زیربنایی شرعی است که در ضمن تطبیق و اجرای مجموعه‌ای از احکام شرعی محقق می‌شوند؛ و دیگری، اهداف خصوصی که شریعت اسلامی به هدف تحقق آنها، احکام معینی را مشروع گردانیده است. مانند مشروعیت احکام خاصی در عرصه‌ی نظام اقتصادی، نظام سیاسی، نظام خانوادگی و ...¹⁹

2.4. مقاصد شریعت

واژه «مقاصد الشریعه» در کاربرد اصولیون متقدم معنای محصل و روشن ندارد و آنان، از مقاصد شریعت با عبارات و الفاظ مانند: مصلحت، کلیات خمس، الاسرار و المحاسین، علل، معانی، مراد، مغز، قصد و نیت و ... تعبیر نموده‌اند.²⁰ اندیشمندان معاصر بر

¹⁷. آل عبدالسلام، یاسر بن عبدالرحمن، *العملات الافتراضیه حقیقتها و احکامها الفقهیہ*، قطر: بنک الجزیره، چاپ اول، 2018م، ص 39-40؛ داوود، أشرف، «النقد الإلكتروني: رؤية إسلامیة»، *مجله اعجاز الدولیة*، بی‌تا، ص 3؛ الباحوث، عبدالله بن سلیمان، «النقد الافتراضیه مفهومها و أنواعها و آثارها الاقتصادیة»، *المجله العلمیه للإقتصاد و التجاره*، جامعه عین شمس القاهره، 2017م، ش 1، ص 22. محمد، شایب، *تأثیر النقد الإلكتروني علی دور البنوک المركزي فی إدارة السیاسیة النقدیة*، الجزائر: المركز الجامعی بخمیس ملیانه، 2012م، ص 9.

¹⁸. ریسونی، احمد، *اهداف دین از دیدگاه شاطبی*، ترجمه سید حسن اسلامی و سید محمد علی ایهری، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، 1376ش، ص 39.

¹⁹. محصلی، هدایت حسین، *درآمدی بر مقاصد شریعت با تاکید بر فهم نصوص شرعی*، جزوه درسی مجتمع آموزش عالی گرگان؛ غیر مطبوع، 1402ش، ص 24.

²⁰. خادمی، *علم مقاصد الشریعه*، مکتبه العبیکات، چاپ اول، 1421ه، ج 1، ص 26.

خلاف متقدمین معتقدند مقاصد شریعت اسم و لقب برای دانش و فنی از فنون شریعت اسلامی است. در ذیل به دو تعریف اشاره می‌گردد.

أ) ابن عاشور در تعریف مقاصد شریعت می‌گوید: مقاصد شریعت مفاهیم و حکمت‌های اند که شارع در تمام احکام یا بخش عمده‌ای از آنها، آن را لحاظ فرموده است.²¹

ب) شیخ مقاصدی علامه ریسونی می‌نگارد: «مقصود از مقاصد الشریعه، همان اهدافی است که به خاطر تحقق آن شریعت وضع شده تا مصلحت بندگان برآورده گردد.²²

دیرینه‌شناسی ارز دیجیتال

بر بنیاد بررسی‌های انجام شده، پیدایش ارزهای دیجیتال به حدود دو دهه قبل؛ یعنی اکتبر سال ۲۰۰۸ م برمی‌گردد. در مورد اختراع بیت کوین و مشخصات مخترع آن اطلاعات کاملی در دست نیست. آنچه موجود است یک نام مستعار است که به واقع معلوم نیست یک فرد است یا نام گروهی از افراد. به هر حال تنها نام موجود از مخترع بیت کوین «ساتوشی ناکاموتو» است. که در خبرنامه رمزگذاری شده‌ای اعلام کرد: «من در حال کار بر روی سیستم پول الکترونیکی جدیدی هستم که کاملاً نظیر به نظیر و بدون دخالت شخص ثالث است.» انتشار این مقاله سرمنشأ عملیاتی شدن بیت کوین شد. ولی هویت حقیقی او، همچنان در حاله‌ای از ابهام باقی مانده است.²³

براساس برخی تحقیقات؛ اولین ارز دیجیتالی در سال ۲۰۰۹ م توسط ساتوشی ناکاموتو در دنیای مجازی عرضه شد. در همین سال اولین معامله ارز دیجیتال بین آقای ساتوشی ناکاموتو و دوستش «هال فینی» منعقد شد. و در سال ۲۰۱۰ م اولین بازار الکترونیکی برای اجرای معامله بیت کوین با ارزهای دیگر ایجاد شد. هم‌چنین در همین سال برای نخستین بار با ده هزار بیت کوین یک پیتزا خریداری گردید.²⁴

چیستی ارز دیجیتال از منظر اقتصاد اسلامی

بحث چیستی ارز دیجیتال یکی از محوری‌ترین مباحث امروزی اقتصاد پژوهان اسلامی است. به گونه‌ای که تبیین آن از این منظر بر جواز یا عدم جواز آن از دیدگاه فقهی تأثیرگذار است.

هویت ارز دیجیتال را از منظر اقتصاد اسلامی می‌توان در موارد ذیل به بررسی گرفت:

۱. پول

نویسنده کتاب «اقتصاد اسلامی» در تعریف پول می‌نگارد: «پول» چیز است که عرفاً وسیله‌ی مبادله و ارزیابی (قرار گیرد) و حفظ مالیت به وسیله‌ی آن ممکن باشد.²⁵ با توجه به این تعریف، پژوهشگران حوزه اقتصاد و پژوهی و کاربردهایی را برای پول ذکر کرده‌اند که وجود و یا عدم هر یک از آنها، در اطلاق یا عدم اطلاق پول به آن نقش مستقیم دارد.

اقتصاددانان سه کاربرد اصلی برای پول مطرح کرده‌اند: (۱) واسطه‌ای برای تبادلات؛ (۲) واحد حساب؛ (۳) ذخیره ارزش.²⁶ بیشتر صاحب‌نظران معتقدند: ویژگی‌های سه‌گانه فوق (تا هنوز) در مورد ارز دیجیتال به‌طور کامل تحقق نیافته است؛ زیرا، غالب جامعه

²¹ ابن عاشور، محمد طاهر، مقاصد الشریعه الاسلامیه، تونس: مکتبه الاستنباط، چاپ اول، ۱۹۷۸ م، ص ۲۵۱.

²² ریسونی، احمد، نظریه المقاصد عند الإمام الشاطبی، المعهد العالمی للفکر الإسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۶ هـ، ص ۱۹.

²³ سلیمانی پور، محمد مهدی، «بررسی فقهی پول مجازی»، فصلنامه تحقیقات مالی اسلامی، شماره ۲، سال ششم، ۱۳۹۶ ش، ص ۱۷۰؛ میرغفوری، سید حبیب الله، حسین صیادی تورانلو، نصرت دهقانی زاده، «بررسی سرمایه‌گذاری در ارزهای دیجیتالی در ایران، مورد مطالعه بیت کوین»، سومین کنفرانس ملی رویکردهای نوین در علوم انسانی، چالش‌ها و راه‌حل‌ها، ۱۳۹۷ ش، ص ۴-۵.

²⁴ عبدالله بن نجم الدین، «عملیه البتکوین دراسه فقهیه تأصیلیه»، مجله التراث، شماره ۱، ج ۱۰، ۲۰۲۰ م، ص ۱۰۱-۸۲.

²⁵ عثمانی، علامه محمد تقی، اقتصاد اسلامی، ترجمه: رعایت‌الله روانبد، بی‌نا، بی‌تا، ص ۱۸۹.

امروزی از آن به عنوان وسیله‌ای برای تبادل ارز استفاده نمی‌کنند و تعداد کسانی هم که از آن استفاده می‌کنند اندک است. هم‌چنین به خاطر نبود تصویب قانون، صفت غیرقانونی را دارا است و به عنوان واحد حساب نیز به حساب نمی‌رود. (به عنوان مثال: در میان مردم، رسم نیست که بگویند قیمت یک کیلو طلا، برنج یا گوشت یک بیت کوین است) و نیز ارز دیجیتال توانایی ذخیره ارزش را ندارد؛ زیرا، نوسانات قیمت زیادی که برای آن رخ می‌دهد، ارز دیجیتال را بیشتر به یک سرمایه‌گذاری به شدت ریسک‌پذیر مبدل کرده تا اینکه محلی برای ذخیره ارزش باشد.²⁷ بنابراین، از لحاظ دانش اقتصاد اسلامی نمی‌توان ارز دیجیتال را (با شرایط فعلی آن) به عنوان مالی دارای استقرار (و ذخیره ارزش) اعتبار کرد.²⁸

2. کالا

برخی بر این نظراند، چون ارزهای دیجیتال از سوی بانک مرکزی یا مؤسسه مالی صادر نمی‌شود؛ می‌توان آن را از جمله کالاهای تجارتي گفت و محل خرید و فروش قرار داد.²⁹ این دیدگاه با تعریف کالا سازگاری ندارد؛ زیرا کالا یا «عروض» وجود خارجی دارد و برای استفاده از ذات آن مورد خرید و فروش قرار می‌گیرد. و تبادله آن برای به‌دست آوردن چیزی دیگر نیست.³⁰ بخلاف ارز دیجیتال که وجود خارجی ندارد و از ذات آن هیچ فایده‌ای به‌دست نمی‌آید و ظاهراً وسیله‌ای بیش برای تبادله نیست.³¹ از این‌رو، نمی‌توان ارز دیجیتال را از جمله کالا (سلعه یا عروض) قرار داد و این دیدگاه را تایید کرد.

3. نوع خاصی از پول

عده‌ای از پژوهشگران معاصر این ارز را نوعی خاص از پول قلمداد کرده‌اند. این گروه در تعریف پول خاص می‌گویند: «پول‌هایی که در یک جامعه محدوده به عنوان ارز داخلی در مقابل کالا و سنجش ارزش آن پذیرفته شده است. البته با در نظر داشت اینکه حکومت براساس برخی مصالح عمومی حق منع آن را دارد».³² استدلال این گروه آن است که، پول شکل خاصی ندارد و در شیئی معینی محصور نمی‌شود؛ بلکه هر آن چیزی که می‌توانست کارایی پول را داشته باشد، می‌تواند در جایگاه آن قرار گیرد.³³ دُرشت‌ترین نقدی که بر این دیدگاه وارد می‌شود، وجود خارجی (مادی) نداشتن ارز دیجیتال است. توجه و بررسی این دیدگاه به عنوان یک راه‌حل آنگاه می‌تواند مطرح شود که ارز دیجیتال از وجود خارجی برخوردار گردد.

4. حق مالی

نظریه‌پرداز معاصر در حوزه فقه و اقتصاد اسلامی؛ د. علی القره داغی در طرح این دیدگاه می‌گوید: در آینده نه چندان دور و با همه‌گیر شدن بازار ارز دیجیتال، امکان اینکه این ارز به عنوان یک حق مالی دانسته شود، بعید به نظر نمی‌رسد.³⁴

²⁶ نوری، عبدالمجید، «إدارة النقود و تنميتها في السنه النبويه و الفكر الاقتصادي الإسلامي: رؤيه تاريخيه»، دوريه كان التاريخيه، شماره 41، 2018م، ص 55؛ كيوانلو شهرستانكي، زهرا، سعيد ذوالفقاري، «بيت كوين و اقتصاد»، چهارمین کنفرانس ملی دستاوردهای نوین در برق و کامپیوتر و صنایع، مجتمع آموزش عالی فنی و مهندسی اسفراین، 1397ش.

²⁷ همان، 1397ش.

²⁸ مشوقه، حمزه عدنان، «النقود الرقمية من منظور اقتصادي إسلامي التكوين نموذجاً»، 2021م.

²⁹ محمود محمدی، أسماء، «التعامل بالعملات الافتراضيه و زكاتها»، مجله الكليات الدراسات الإسلاميه و العربيه للبنات بدمنهو، ج 2، 2019م، ص 242.

³⁰ ابن قدامه حنبلي می‌گوید: عروض جمع عرض است و به هر آنچه غیر ثمن باشد اطلاق می‌گردد مانند، زمین، حیوان و سایر اموال دیگر. ابن قدامه، ابو محمد عبدالله بن قدامه، المغنی فی فقه الإمام أحمد بن حنبل الشیبانی، قاهره: مکتبه القاهره، 1968م، ج 2، ص 335؛ نجار، احمد هشام قاسم، «العملات الافتراضيه المشفره»، عمان: دار النفائس للنشر و التوزيع، چاپ اول، 1440هـ، ص 138.

³¹ خزان، احمد، «الأحكام الفقهيه للصرف الإلكتروني دراسه حاله العملات الافتراضيه التكوين نموذجاً»، الوادی: جامعه حمه لخضر، 1439هـ، ص 113.

³² محمود محمدی، أسماء، «التعامل بالعملات الافتراضيه و زكاتها»، ص 629.

³³ حمیدی، محمد طه، عبدالقادر مهاوات، «النقود المشفره فی الفقه الإسلامي»، مجمع الفقه الإسلامي بالهند، ش 26-27، 2021م، ص 31.

³⁴ قره داغی، علی، «المضاربه بالعملات الرقمية حرام و حلال فی حالتین»، مداد قلم ونبض قضیه، 2021م، <https://hibrpress.com>.

از آن جایی که ارز دیجیتال دارای ابهاماتی است و هنوز زوایای مختلف آن به خوبی روشن نگردیده؛ دیدگاه مجامع فقهی جهان اسلام پیرامون هویت دهی و تبیین زوایای فقهی آن نیز به پختگی لازم نرسیده است. از این رو، امکان دارد در آینده نزدیک و پس از بررسی‌های لازم این دیدگاه مورد توجه محققین بیشتری قرار گیرد و به عنوان بخشی از راه حل ورود به بحث ارز دیجیتال شناخته شود.

تحلیل فقهی ارز دیجیتال

با توجه به حجم رو به رشد استفاده از ارز دیجیتال در جهان، تبیین احکام آن و معاملات مربوط به آن، ذهن اندیشمندان حوزه فقه و اقتصاد اسلامی را به خود مشغول نموده و پای برخی مباحث دُرشت و مؤثر در تبیین حکم فقهی ارز دیجیتال را به میان آورده که باعث برخی اختلاف نظرهایی گردیده است.

1. بررسی دیدگاه فقهای معاصر

با مطرح شدن بحث ارز دیجیتال در حوزه اقتصاد و چپستی حکم فقهی آن، در نتیجه تضارب آرای فقها دو دیدگاه عمده شکل گرفته است.

1.1. موافقین مشروعیت ارز دیجیتال و دلایل آنان

دسته‌ای از پژوهشگران معاصر در حوزه فقه و اقتصاد اسلامی مانند: مفتی فراز آدم³⁵، د. نایف العجمی³⁶، شیخ د. عبدالله السملی³⁷، شیخ عصام تلیمه³⁸، شیخ د. مطلق الجاسر³⁹ و هم‌چنین مجمع اقتصاد اسلامی در خصوص قانونی بودن بیت‌کوین⁴⁰ در قسمتی از بیانیه خود به مشروعیت ارز دیجیتال رأی داده‌اند. موافقین این دیدگاه دسته‌ای از دلایل را برشمرده‌اند. در ادامه پس از ذکر مهم‌ترین دلایل آنان، نقدهای وارده بر هر یک را نیز بیان می‌کنیم.

أ) اصل اباحت

مبنای این دلیل، قاعدة فقهی مشهور است که توسط فقها این‌گونه ذکر می‌گردد: «الاصل في المعاملات الحل والإباحة»⁴¹ در معاملات تجاری، اصل را بر مباح بودن می‌گذاریم. و همه چیز جایز است تا آن که موردی خلاف شریعت را، در ارتباط با آن بیابیم. با توجه به این قاعده، استفاده از ارز دیجیتال در معاملات بلا مانع است.

در نقد این دلیل می‌توان گفت: استناد به این قاعده در صورتی است که در اعمال آن موردی خلاف شرع دیده نشود. حال آن که با توجه به معایب ذکر شده در فوق (مانند جهالت در منبع صدور) و اشکالات اساسی وارده بر پول قرار گرفتن این ارز (حکم حکومتی)، استناد به این قاعده مخدوش است.

ب) همسانی با پول

از دیگر دلایل ذکر شده، همسانی ارز دیجیتال با پول رایج از لحاظ کارایی آن است. به تعبیر دیگر؛ این ارزها در واقع به مانند پول کارایی دارند و همان‌گونه که پول‌های رایج چیزی جز وسیله تبادله نیستند، این ارزها نیز به همان‌گونه وسیله‌ای برای تبادله هستند و وظایف پول را برآورده می‌کنند.

³⁵ فراز آدم، فتوی المفتی فراز آدم، <https://darulfiqh.com>.

³⁶ عجمی، نائف، «التكليف الفقهي والحكم الشرعي للعملات الرقمية المشفرة»، <https://twitter.com/Dralajmey/status/953649401368629248>.

³⁷ سملی، عبدالله، «الاستثمار في العملات الرقمية "البيتكوين" و "الايثيريوم"»، <https://youtu.be/LFMPekl2l98?si=-BUpxh42XQMPkOT7>.

³⁸ تلیمه، عصام، «العملات الرقمية والبيتكوين وحكم التعامل به شرعا»، https://youtu.be/6Q4YB1DIW3E?si=tt2DxyRct_gTiLV4.

³⁹ جاسر، مطلق، «العملات الرقمية»، https://youtu.be/2-UKQ51Hm98?si=X0Qmw4n_pV9lbfTsT.

⁴⁰ بیان منتدی الاقتصاد الإسلامي بشأن مشروعية البيتكوين، <https://ar.islamway.net/book>.

⁴¹ شمس الأئمة سرخسی، محمد بن احمد بن أبي سهل، المبسوط، بيروت: دار المعرفة، 1414هـ، ج 13، ص 14؛ ابن عابدین، محمد أمين بن عمر بن عبدالعزيز عابدین دمشقی حنفی، رد المحتار علی الدر المختار، بيروت: دار الفكر، چاپ دوم، 1412هـ، ج 4، ص 178.

قائلین به عدم مشروعیت، در نقد این دلیل می‌گویند: بالفرض قبول این ادعا و استفاده برخی از آنها، نامعلوم بودن هویت حقیقی سازنده و صادر کننده این ارزشها و بی‌پشتوانه بودن آن و نیز نادیده گرفتن وظیفه بانک مرکزی از مهم‌ترین چالش‌هایی‌اند که بر مشروعیت این ارزشها نقطه پایان می‌گذارد.⁴²

ج) تعامل مردم

آن گونه که در منابع فقهی آمده است؛ عرف و تعامل مردم در گزینش پول نقش دارد. چنانچه از امام مالک رحمه الله نیز منقول است: حتی پوست حیوان با پذیرش و عرف مردم، همسان پول قرار می‌گیرد.⁴³

بنابراین، با استفاده روزافزون مردم از این ارز می‌توان آن را به عنوان پول یا در جایگاه آن قرار داد.⁴⁴ در نقد این دلیل می‌توان گفت: قیاس عرف شدن ارز دیجیتال به عرف شدن پوست حیوان، قیاس مع الفارق است؛ زیرا این ارز قیمت ذاتی و وجود خارجی ندارد و کاملاً نامحسوس است.⁴⁵

افزون بر آن، پوست حیوان بالذات مرغوب‌فیه می‌باشد. به خلاف ارز دیجیتال که چیزی کاملاً وهمی و نامحسوس است. همچنین عرف شدن آن نیز در جای خود قابل مناقشه است؛ زیرا در حال حاضر تعامل با آن تنها از طرف برخی و به صورت اینترنتی صورت می‌گیرد و برای بیشتر مردم حتی نام آن نیز ناآشنا است.

همان گونه که گذشت، مخالفین مشروعیت ارز دیجیتال در نقد دلایل موافقین مواردی را ذکر کرده‌اند ولی فی الواقع قوی‌ترین آن نقدها دو مورد است: یک) جهالت در جهت‌های گوناگون آن که با خود «غرر» و «ضرر» را در پی دارد. دو) مشکل عدم پشتیبانی دولت یا مرجع قانونی خاص از آن.

2.1. مخالفین مشروعیت ارز دیجیتال و دلایل آنان

دسته‌ای از مجامع فقهی جهان اسلام استفاده از ارزشهای دیجیتال در معاملات را بنابر دلایلی ناجائز گفته‌اند. (أ) نهاد مذهبی ترکیه؛

این نهاد که امور فتوای آن کشور را به عهده دارد، اولین مؤسسه فقهی است که درباره ارزشهای دیجیتال فتوا صادر نموده و به دلایل ذیل، تمام انواع و گونه‌های آن را غیرمشروع دانسته است:⁴⁶

1. ارزشهای دیجیتال تحت نظارت یک نهاد مرکزی نیستند و این به معنای عدم ضمانت دولت‌ها نسبت به این ارزشهاست که زمینه‌ساز استفاده این ارزشها در راستای پولشویی و تروریسم است؛
2. این ارزشها هیچ گونه مجوزی از جانب دولت‌ها یا بانک‌های مرکزی آنها ندارند و غیرقانونی هستند؛
3. از آنها برای فرار از مالیات یا سرویسهای امنیتی مالی استفاده می‌شود؛
4. مورد استفاده گروه‌های مسلح غیرمجاز و باندهای توزیع مواد مخدر و امثال آن است؛
5. دارای عناصر تقلب و فریب است؛
6. وجود فیزیکی ندارند و بر همین اساس قابل معامله نیستند.

⁴² غول، عدنان، احمد سرحیل، «البتکون مایه، تکیفه الفقهی و حکم تعامل به شرعا»، مجله جامعه جوموشان، کلیه اللاهوت، ش 16، ص 314.

⁴³ أصبَحی، مالک بن أنس بن مالک، المدونه، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ اول، 1994م، ج 3، ص 5.

⁴⁴ کعبوش، عبدالجبار بن علی، «النقود المشفره بتکون و مشتقاتها، بحث فی حقیقتها و تخریج احکامها الفقهیه»، مجله الشهاب، ش 5، 2019م، ص 296.

⁴⁵ عریانی، أسما سالمین، «العملات الافتراضیه-حقیقتها و تکیفها الفقهی و حکمها الشرعی»، مجله الحقوق و العلوم الإنسانیة، جامعه عجمان الإمارات العربیة المتحدة، ش 1، 2021م، ص 127.

⁴⁶ امور فتوا ترکیه، https://diyanet.gov.tr/ar_SA؛ شریف، یوسف بن هزاع، «الاحکام و الضوابط الفقهیه المتعلقة بالنقود الرقمیة الالکترونیه (البتکون أنموذجاً)»، مجله جامعه الملک عبدالعزیز، 2020م، مجلد 28، ش 5، ص 15-18.

ب) دارالافتاء فلسطين؛

این مجمع در طی فتوایی بر حرمت استفاده از ارزهای دیجیتال تصریح نموده و دلایل حرمت را این گونه می نویسد:

1. معاملات آن شامل قمار می شود؛
2. منشأ آن نامعلوم است؛
3. مجهول و بدون تضمین و پشتوانه است؛
4. احتمال کلاهبرداری، فریب، ضرر و تقلب در ارزهای دیجیتال بسیار زیاد است.⁴⁷

ج) دارالافتاء مصر؛

این مؤسسه فقهی در ارتباط با ارز دیجیتال این گونه نظر دارد: معاملات بیت کوین اعم از بیع، اجاره و هر نوع دیگری از عقود یا معاملاتی که به واسطه بیت کوین یا سایر ارزهای دیجیتال صورت می پذیرد، به دلایل ذیل شرعاً ناجایز است:⁴⁸

1. در معرض خطر هک شدن است؛
2. حمایت کشور یا بانک مرکزی را با خود ندارد؛
3. از چشم سیستم های امنیتی کشور پوشیده است و برای فرار از مالیات و اهداف غیرقانونی استفاده می گردد؛
4. حاوی عنصر فریب، تقلب و ضرر است؛
5. وجود خارجی ندارد و تنها از طریق اینترنت تبادل می شود؛
6. عنصر جهالت در آن هویدا است؛
7. هیچ پشتیبانی مرکزی ندارد.⁴⁹

د) اداره کل امور اسلامی و اوقاف امارات؛

این نهاد نیز به عدم جواز معامله با ارزهای دیجیتال تصریح کرده و اذعان دارد: ارزهای دیجیتال دارای معیارهای فقهی و قانونی پول نیست و نه می توان آن را از جمله کالای تجاری دانست. از این رو، استفاده از چنین چیزی در معاملات (به عنوان پول یا کالا) جایز نیست و استفاده از آن بر معامله طرفین، جامعه و بازار عواقب ناگواری در پی خواهد داشت.⁵⁰

ه) ریاست دارالافتاء مرکزی امارت اسلامی افغانستان

این ریاست در پاسخ فتوایی مبنی بر حکم تبادل ارز دیجیتال از طریق صرافی آنلاین، ارز دیجیتال را همپایه پول قلمداد ننموده و یک برنامه استعماری می داند. در نتیجه، دارالافتای مذکور با در نظر داشت برخی متون فقهی مذهب حنفی و تاکید بر دریافت تخصصی فتاوا، اذعان بر غیرشرعی و ناجائز بودن معامله با ارز دیجیتال دارد.⁵¹

⁴⁷. دار الافتاء الفلسطينية، قرار مجلس الافتاء الأعلى، 25 ربيع الأول، 1439هـ، الرقم: 297/2017/16، <https://staff.ppu.edu/jawad/files/316>، رواق، خالد، «العملات المشفرة البتكوين نموذجاً (مدى مواكبه التكيف الفقهي والشرعي للواقع المعاصر)»، مجلة أفاق للبحوث والدراسات، المركز الجامعي المقاوم الشيخ بن مختار إليزي، 2021م، ج4، ش2، ص496.

⁴⁸. دارالافتاء المصرية، حكم التعامل بالعمله الالكترونيه (البتكوين)، الرقم: 4205، الصادرة بتاريخ: 2017/12/28، https://www.dar_alifta.org/AR/Viewstatment.aspx?sec=media&ID=14139

⁴⁹. الحكم الشرعي للبتكوين آراء واجتهادات، <https://www.arabarak.com>

⁵⁰. الهيئته العامه للشؤون الاسلاميه والأوقاف في دبي، حكم التعامل بالبيتكوين، رقم الفتوى: 89043، التاريخ: 2018م،

للواقع المعاصر»، ج4، ش2، ص496. <https://www.awqaf.gov.ae/ar/pages/fatwadetail.aspx?did=89043>، رواق، خالد، «العملات المشفرة البتكوين نموذجاً (مدى مواكبه التكيف الفقهي والشرعي

⁵¹. دافغانستان اسلامی امارت، دمرکزی دارالافتاء لوی ریاست، شماره فتوا: 1083، تاریخ صدور فتوا: 1445/8/8هـ، ایمیل آدرس: m.darulifta@gmail.com

این در حالیست که اخیراً بانک مرکزی افغانستان «دافغانستان بانک» در طی اطلاعیه‌ای بیان می‌دارد: دافغانستان بانک بار دیگر به هموطنان اطلاع می‌دهد که به هیچ شخص یا شرکت تاکنون جواز فعالیت صرافی آنلاین صادر نه شده و این گونه فعالیت‌ها غیرقانونی تلقی می‌شوند. دافغانستان بانک از هموطنان عزیز تقاضا دارد تا با توجه به خطرات، خسارات و مسئولیت‌های بعدی این معاملات، از انجام معاملات آنلاین با این گونه شرکت‌ها و افراد، خودداری نمایند.⁵²

براساس مطالب فوق می‌توان ادله عدم جواز معامله ارز دیجیتال یا با ارز دیجیتال را در چهار عنوان سامان داد:

1. ارز دیجیتال مال نیست.

علامه علی القره داغی در تعریف برگزیده مال نوشته است: «کل عین أو حق له قيمة مادية أو منفعة عرفاً»⁵³ به هر عین یا حقی که بر اساس عرف دارای ارزش مادی یا منفعتی داشته باشد، مال اطلاق می‌گردد. بر مبنای این تعریف، ارز دیجیتال مال نیست؛ زیرا نه دارای عین است و نه تا کنون عرف آن را حق مالی دانسته است.

2. بدون إذن و پشتیبانی دولت است.

با تفحص در تراث فقهی جهان اسلام می‌توان دریافت که از جمله وظایف حکومت اسلامی چاپ، حفاظت و حمایت از پول رایج است. براساس داده‌های فقهی، ضرب سکه (چاپ پول) به اتفاق فقهای اسلام تنها حق ولی امر مسلمین است.⁵⁴ فقها مبنای این دیدگاه را مصلحت گفته‌اند.⁵⁵ امام احمد بن حنبل رحمه الله در این باره می‌گوید: تقاضای مصلحت عامه این است که ضرب سکه در دارالضرب و به إذن سلطان صورت گیرد.⁵⁶

فقهای مالکی، شافعی، حنبلی و امام ابویوسف⁵⁷ از احناف تصریح کرده‌اند که ضرب سکه (چاپ پول) بدون اذن حاکم، مطلقاً جواز شرعی ندارد. امام ابوحنیفه رحمه الله و یارانش اما ضرب سکه را بدون اجازه حاکم به گونه مشروط جایز می‌دانند. نخست اینکه این جواز تنها درباره سکه طلا و نقره است و در ثانی عدم اذن حاکم ضرری را متوجه جامعه نسازد.⁵⁸

امروزه اما تحقق ضرر به کیان جامعه در نبود اذن حاکم و عدم ورود حکومت در عرصه چاپ پول، اظهر من الشمس بوده و نیاز به دلیل‌آوری ندارد. از این‌رو، می‌توان گفت همه فقهای اسلام در زمینه چاپ پول (به‌ویژه پول‌های رایج کنونی) إذن حکومت را شرط لازم می‌دانند.

پژوهشگران معاصر نیز روند به رسمیت شناخته شدن چیزی در جامعه به عنوان پول را از سه حالت خارج ندانسته‌اند؛

(1) ذاتاً پول است و مردم در معاملات مالی از آن استفاده می‌کنند. مانند: طلا و نقره؛

(2) مردم به گونه گسترده چیزی را به عنوان پول در مقابل کالا و خدمات پذیرفته‌اند و در معاملاتشان آن را وسیله‌ای برای به‌دست آوردن کالا یا منافع قرار داده‌اند. مانند: انواع حیوان‌ها، نمک و

(3) و یا از سوی حکومت به عنوان پول چاپ، پشتیبانی و رایج می‌شود. مانند: پول‌های کاغذی معاصر.⁵⁹

⁵². اطلاعیه دافغانستان بانک در مورد صرافی آنلاین، تاریخ اطلاعیه 1402/12/12، <https://dab.gov.af/da>

⁵³. القره داغی، علی مجیبی الدین، «المال فی الإسلام دراسة فقهیه تأصیلیه»، المجلس الأوربی للإفتاء والبحوث، الدورة الثامنة عشر، 2008م، <https://www.e-cfr.org/blog/2020/11/16>

⁵⁴. وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الموسوعة الفقهیه الكويتیه، کویت، چاپ دوم، 1401، ج 25، ص 105؛ اقبال، خورشید اشرف، «العمله الرقمیه البتکون فی میزان الشریعه الإسلامیه» البعث الإسلامی، 2024م، <https://albasulislami.com>

⁵⁵. خطاب، شمس الدین، مواهب الجلیل فی شرح مختصر خلیل، بیروت: دار الفکر، چاپ سوم، 1412هـ، ج 4، ص 342.

⁵⁶. ابن مفلح، محمد بن مفلح بن محمد بن فرج شمس الدین المقدس الحنبلی، کتاب الفروع، تحقیق: عبدالله عبدالمحسن الترمکی، بیروت: مؤسسه الرساله، چاپ اول، 2003م، ج 4، ص 133.

⁵⁷. سنائی، عمر بن محمد بن عوض الحنفی، نصاب الاحتساب، تحقیق: مرین سعید مرین عسیری، مکه المکره: مکتبه الطالب الجامعی، چاپ اول، 1406هـ، ص 231.

⁵⁸. بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر، فتوح البلدان، تحقیق: صلاح الدین المنجد، مصر: مکتبه النهضة المصریه، بی تا، ص 452؛ الترمکانی، «السیاسه التقدیہ والمصرفیه فی الإسلام»، بیروت: دار إحياء التراث، 1988م، ص 40.

با این حساب ارزش دیجیتال افزون بر نقد گذشته، با اشکال غیرقانونی بودن و بدون پشتوانگی نیز روبرو است. زیرا این ارزش پول است، چون از صفات و ویژگی‌های اختصاصی پول برخوردار نیست و نه از سوی عموم مردم به گونه گسترده استفاده می‌شود و نه حکومت آن را به رسمیت شناخته و از آن پشتوانی می‌کند.

3. معامله‌ای غرری و آکنده از جهالت است.

بررسی‌های مزبور نشان داد که صادر کننده این ارزش نامعلوم، جهت صدور و آینده آن مجهول و تضمین و تنظیم کننده آن ناموجود است. همچنین نوسان و عدم استقرار نسبی در بازار آن نیز یک روند معمول است. این در حالی است که فقهای مذاهب اسلامی داد و ستدی که دارای این ویژگی باشد را ناجایز و غیرشرعی گفته‌اند.

شیخ، محدث و فقیه حنفی علامه مرغینانی صاحب کتاب گرانسنگ «الهدایه» می‌نگارد: «و لا بیع (بیع) اللبن فی الضرع، للغرر».⁶⁰ معامله شیر (حیوان) در پستان، به علت امکان فریب، ناجائز است.

نویسنده کتاب القواعد الفقهیه که در صدد استخراج قواعد فقهی کتاب هدایه برآمده است، می‌نویسد: «أن بیع ما فیه غرر لا یجوز» معامله‌ای که در آن فریب باشد ناجائز است.⁶¹

علامه نووی در تعریف غرر می‌نویسد: «ما انطوی عن الإنسان أمره و خفی علیه عاقبته».⁶² آنچه حالتش بر انسان پوشیده و عاقبتش نامعلوم باشد.

امام قزاقی تفاوت بیع غرری با بیعی که در آن جهالت است را اینگونه بیان می‌کند: «الغرر هو الذی لا یدری هل یحصل أم لا کالطیر فی الهواء والسّمک فی الماء. و أما ما علّم حصوله و جهلت صفته فهو المجهول کبیعه ما فی کُمه فهو یحصل قطعاً و لکن لا یدری أی شیء هو».⁶³ بیع غرری آن است که شخص نمی‌داند آنچه را که معامله نموده به دست می‌آورد یا خیر. مانند خرید و فروش پرند در هوا و ماهی در دریا. و اگر به دست آوردنش قطعی ولی در صفتش پوشیدگی بود، چنین معامله‌ای را بیع مجهول گویند. مانند فروختن آنچه در آستین قرار دارد؛ زیرا خریدار به طور قطع می‌داند که اصل چیز را می‌تواند به دست آورد ولی چپستی آن برایش مشخص نیست.

اندیشمند نامدار؛ علامه خطّابی در تعریف «بیع الغرر» می‌گوید: «کل بیع کان المقصود منه مجهولاً غیر معلوم أو معجزاً عنه غیر مقدور علیه فهو غرر».⁶⁴ هر معامله‌ای که هدف آن ناشناخته یا دست یافتن به آن (به گونه عادی) ناممکن باشد، معامله غرری است. براساس تصریح الموسوعه الفقهیه الكويتیه: «والجهالة فی البیع قد تكون فی صیغه العقد أو فی المبیع أو فی الثمن أو غیر ذالک».⁶⁵ جهالت در بیع می‌تواند در مبیعه، صیغه (الفاظ ایجاب و قبول)، ثمن و یا در غیر از این موارد باشد.

فقیه ماوراء النهر علامه سمرقندی درباره حکم معامله‌ای که در ذات ثمن جهالت باشد می‌نگارد: «إذا باع العبد بمائه شاة من هذا القطیع و نحوه لا یجوز لجهالة الثمن».⁶⁶ هرگاه غلام را به صد در مقابل گله‌ای گوسفند معامله نمود، این بیع به علت جهالت در ثمن ناجایز است. درست مانند ارزش دیجیتال که ماهیت آن در نزد فقهای معاصر در بین مال، سلعه، پول، حق مالی یا نوعی خاص از پول بودن نامشخص است.

⁵⁹. مشوقه، حمزه عدنان، «النقد الرقمی من منظور اقتصادي إسلامي البتکون أنموذجاً»، 2021م.

⁶⁰. مرغینانی، شیخ الاسلام برهان الدین علی بن ابی بکر، الهدایه شرح بدایه المبتدی، مطبعة الخیریة، چاپ اول، 1326هـ، ج 3، ص 35.

⁶¹. جوزجانی، عبدالمجید، القواعد الفقهیه المستخرجه من کتاب الهدایه للإمام المرغینانی، تهران: نشر احسان، چاپ اول، 1400ش، ص 493.

⁶². نووی، محیی الدین یحیی بن شرف، المجموع شرح المذهب، بیروت: دار الفکر، بی تا، ج 9، ص 257.

⁶³. قزاقی، شهاب الدین احمد بن ادريس، الفروق أنوار البروق فی أنواء الفروق، عالم الكتب، بی تا، ج 3، ص 270.

⁶⁴. عظیم آبادی، محمد اشرف بن امیر بن علی بن حیدر، عون المعبود شرح سنن أبی داود، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، 1415هـ، ج 9، ص 165.

⁶⁵. وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامیه، الموسوعه الفقهیه الكويتیه، ج 16، ص 170.

⁶⁶. سمرقندی، نحمد بن احمد بن ابی احمد ابوبکر علاء الدین، تحفه الفقهاء، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، 1414هـ، ج 2، ص 45.

بنابراین، هر معامله‌ای که در آن غرر یا جهالت مشکل‌زا دیده یا منتج به آن گردد، ناجایز است.

4. وسیله‌ای برای انجام معاملات نامشروع و پولشویی است.

گروه‌های تبهکار و مجرم برای گسترش فعالیت‌شان همواره از راه‌هایی استفاده می‌کنند که کمتر زیر نظارت حکومت‌ها باشند و چون تاکنون هیچ دولتی بر سیستم معاملات ارز دیجیتال نظارتی ندارد؛ باعث استفاده فوق العاده این گروه‌ها جهت پولشویی و انتقال ارز از این طریق شده است. همچنین برخی شرکت‌های تجاری نیز به منظور گریز از پرداخت مالیات برای انتقال بی‌درد سر پول از ارز دیجیتال استفاده می‌کنند.

فقیهان اسلامی اینگونه معاملات را که وسیله‌ای برای امور نامشروع می‌گردند، ناجائز گفته‌اند.

علامه کاسانی حنفی در این باره می‌نویسد: «الوسيلة إلى الشيء حكمها حكم ذالك الشيء»⁶⁷ وسیله هر چیزی حکم آن چیز را به خود می‌گیرد. بر مبنای همین قاعده، فقهای حنفیه برخی امور مباح‌الاصل که وسیله‌ای برای معصیت قرار گرفته‌اند را ممنوع گفته‌اند.⁶⁸

بنابراین، ارز دیجیتال که وسیله‌ای برای کارهای نامشروع است، حکم کارهای نامشروع را به خود گرفته و ممنوع قرار می‌گیرد. این دلیل از سوی برخی پژوهشگران معاصر اینگونه به چالش کشیده شده است: همانگونه که گروه‌های تبهکار در بسیاری از معاملاتشان از پول‌های رایج استفاده می‌کنند و این باعث ممنوع قرار گرفتن این پول‌های نمی‌گردد؛ درباره ارز دیجیتال نیز سوءاستفاده آنان هیچ اثری بر ممنوع بودن این ارز ندارد.⁶⁹

در نقد این چالش می‌گوییم: جرائمی که توسط ارز دیجیتال به‌وقوع می‌پیوندد، حتی اگر دولتی قصد پیگیری آن را نیز داشته باشد (با شرایط کنونی ارز دیجیتال) به هیچ وجه قابل شناسایی نبوده و ساز و کار برای پیگیری و نظارت بر آن وجود ندارد؛ ولی مرتکبین جرائم حاصله از طریق پول‌های رایج قابل شناسایی، پیگیری و مجازات می‌باشند. بنابراین، این دو شبیه یکدیگر نیستند.

ارز دیجیتال و مقاصد شریعت در حفظ مال

بدون تردید مال در نظرگاه شریعت دارای جایگاه بسزایی است. تا آنجا که اندیشمندان اسلامی حفظ آن را یکی از مقاصد ضروری تشریع دانسته‌اند. زیرا مصالح دنیوی بشر بر محور مال می‌چرخد و فقدان آن، برابر با فقدان جامعه است. دین اسلام به حفظ مال از دو منظر اهمیت داده است.

1. حفظ مال از حیث وجود.

منظور از حفظ مال از حیث وجود، آن دسته از احکام شرعی هستند که حالت ایجابی دارند و شریعت در راستای حفظ مال، آن را به عنوان مقاصد خصوصی قلمداد نموده و دستور به انجام و رعایت آنها داده است.

1.1. رواج و تداول مال

از دیدگاه اسلام یکی از مقاصد وجودی مال برای حفظ کيان جامعه، دست به دست شدن آن در بین مردم است. از این‌رو، در موارد زیادی به معامله، کسب و تجارت ترغیب و از احتکار و ذخیره شدن مال در دست عده‌ای از انسان‌ها برحذر داشته است. این قسمت از آیه سوره حشر اشاره به همین مقصد دارد: «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ» (حشر: 8) ترجمه: تا (این اموال عظیم) در میان ثروتمندان شما دست به دست نگردد! تاکید شریعت بر تداول و رواج مال تنها به حیات افراد منتهی نگردیده؛ بلکه این مقصد پس از فوت افراد نیز در نظر گرفته شده و تقسیم و دست به دست شدن مال در بین ورثه به عنوان میراث، فرض گردیده است.⁷⁰

⁶⁷. کاسانی، علاءالدین ابوبکر بن مسعود بن أحمد الحنفی، بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، 1406هـ، ج 7، ص 106.

⁶⁸. زبلی، عثمان بن علی فخرالدین الزبلی الحنفی، تبیین الحقائق شرح کنزالدقائق، قاهره: دار الکتب الإسلامی، چاپ دوم، بی‌تا، ج 3، ص 297؛ کاسانی، علاءالدین ابوبکر بن مسعود بن أحمد، بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، ج 5، ص 233.

⁶⁹. سعدی، محمد عمر، إصدار العملات المشفرة: القيود والآثار دارسه فقهیه، عمان: جامعه العلوم الإسلامیه العالیه، 2020م، ص 108.

2.1. آسان‌سازی معامله و استفاده از مال

دین مبین اسلام به مقصود برآورده شدن این مقصد دولت را مؤلف به ایجاد امنیت و استقرار آن در جامعه نموده است. فقه اسلامی نیز حکومت را مسئول حفظ نظم بازار و رفع چالش‌های اقتصادی جامعه می‌داند. به عنوان مثال: ضرب سکه و چاپ پول و نظارت و حفاظت از آن از ابتدایی‌ترین وظایف حکومت گفته شده است. اجرای قانون بر متخلفین و متقلبین در راستای برآورده کردن همین مقصد است. همچنین ایجاد سهولت در داد و ستد و گسترش بازارهای تجاری، انعقاد پیمان‌های تجارت منطقه‌ای و بین‌المللی به منظور صادرات و واردات سازنده، در حقیقت بخشی از برآورده نمودن مقصد آسان‌سازی معامله و استفاده درست از مال است.⁷¹

3.1. شفافیت و ثبات مال

از دیگر مقاصد شریعت در راستای حفظ مال، شفافیت مال و ثبات آن است. شفافیت مال به معنای حفظ آن از ضیاع، اضرار و تعرض خصم بر آن است. و منظور از ثبات، حفظ مال برای صاحبش بدون خطر و منازعه دیگران است. این مقصد در قالب قانون حمایت از اموال و ملکیت‌ها افراد تبلور پیدا می‌کند.⁷²

4.1. رعایت عدالت در مال‌اندوزی

مقصود از این مقصد، در نظر داشتن عدالت در به دست آوردن اموال است به گونه‌ای که نباید از راه ظلم و زیان رساندن به دیگران، مال‌اندوزی صورت گیرد. در قالب این مقصد رعایت مصالح عمومی و دفع ضرر از جامعه معنا پیدا می‌کند.⁷³

2. حفظ مال از حیث عدم.

مقصود از این مقصد آن دسته از اموری است که شریعت به منظور حفظ مال دستور به پرهیز از آنها داده است. با یک بررسی کلی در احکام معاملات می‌توان دریافت که شریعت اسلامی در راستای حفظ مال، هر آنچه موجب بروز اختلال در اموال می‌گردد و در شکل ضرر، زیان، فساد و بطلان نمایان می‌شود را از سر راه برداشته و ممنوع کرده است. قرآن مجید می‌فرماید: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» (بقره، 188) ترجمه: و اموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خود نخورید! همچنین فقه اسلامی تمام انواع معاملات غرری را ناجائز می‌داند و جهالت منتج به منازعه را فاسد کننده عقد قلمداد می‌کند.⁷⁴

3. بررسی و تطبیق مقاصد شریعت بر ارزش دیجیتال

اکنون بر اساس آنچه در فوق گذشت و به منظور تبیین هر چه بیشتر حکم ارزش دیجیتال، به بررسی و تطبیق مقاصد یاد شده بر این ارزش پرداخته خواهد شد.

1.3. ارزش دیجیتال و مقصد آسان‌سازی معامله و استفاده از مال

بر اساس این مقصد، دولت به منظور آسان‌سازی تجارت و استفاده عموم از مال، مؤلف به حفظ و نظارت بر اموال به ویژه بر بازار ارزش است. حال آنکه ارزش دیجیتال بنابر خصوصیتی که دارد حکومت‌ها قادر به نظارت بر آنها نیستند. و بدیهی است که بدون نظارت حکومت بر بازار ارزش و تنظیم آن بر اساس مصالح عمومی جامعه، قالب‌های فساد اقتصادی به‌روزرسانی خواهد شد.

2.3. ارزش دیجیتال و مقصد رواج و تداول اموال

همان گونه که گذشت شریعت اسلامی به منظور برآورده شدن این مقصد، از احتکار پول در جیب عده‌ای از افراد منع نموده است و نیز همواره به دست به دست شدن اموال در بین عموم افراد ترغیب کرده است. ولی ارزش دیجیتال با این مقصد در تعارض آشکار است؛

⁷⁰. ابن عاشور، محمد طاهر، مقاصد الشریعه الإسلامیه، ص 474.

⁷¹. فراء، ابو یعلی، الأحکام السلطانیة، تصحیح: محمد حامد الفقی، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، 1421هـ، ص 181.

⁷². ابن عاشور، محمد طاهر، مقاصد الشریعه الإسلامیه، ص 473.

⁷³. همان، 477.

⁷⁴. کاسانی، علاءالدین ابوبکر بن مسعود بن أحمد الحنفی، بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، ج 5، ص 163.

زیرا از سویی، تداول در بین مردم می‌طلبد تا این ارز به گونه حقیقی و محسوس وجود خارجی داشته باشد تا همه مردم بتوانند از آن مستفید شوند، و چون معامله آن تنها از طریق اینترنت مقدور است و بیشتر مردم به ویژه در کشورهای اسلامی شیوه استفاده از این دستگاه‌ها را نمی‌دانند؛ باعث عدم اعتماد به آن شده و رواج آن در بین عموم با چالش مواجه خواهد شد. و از دیگر سو، شریعت اسلام به منظور تداول اموال در بین مردم، تقسیم اموال افراد را پس از فوت آنها فرض نموده است. در حالی که در بحث ارز دیجیتال انتقال اموال افراد پس از فوتشان غیرممکن است. و در نتیجه این مقصد برآورده نمی‌شود.

3.3. ارز دیجیتال و مقصد ثبات و خطرزدایی از مال

دین اسلام به منظور شفاف‌سازی و ثبات در اموال، وجود هر گونه ضرر، فریب و عرضه مال در راستای نابودی را ممنوع دانسته است. در حالی که ارز دیجیتال آکند از جهالت و فریب است و کاملاً با این مقصد در تعارض مستقیم می‌باشد. به عنوان نمونه: اگر دارنده ارز دیجیتال رمز ورود به حساب خویش را فراموش کند، دیگر به هیچ وجه امکان استفاده از اموال خویش را ندارد. و یا اینکه اگر بنابر اشتباهی از حساب خویش کاسته و به حساب شخص دیگری بیفزاید، دیگر امکان برگرداندن آن ارز وجود ندارد. همچنین از آنجاییکه بازار ارز دیجیتال هر از گاهی دچار سقوط و صعود غیرمنتظره‌ای می‌گردد، نمی‌توان آن را با مقصد ثبات همسو دانست.

4.3. ارز دیجیتال و مقصد رعایت عدالت در مال‌اندوزی

رعایت عدالت در بحث معاملات از اساسی‌ترین مقاصد است. این مقصد در رعایت مصالح عمومی به روشنی نمایان است. و رعایت مصالح عمومی می‌طلبد تا حکومت به عنوان قوه ناظر و تنظیم کننده بازار ارز به منظور رعایت مصالح عمومی ورود سازنده داشته باشد. ولی ارز دیجیتال کاملاً با این مقصد ناسازگار است؛ زیرا هیچ حکومتی بر روند معاملات آن هیچگونه نظارتی ندارد و این امر در دراز مدت باعث مختل شدن مصالح عمومی جامعه می‌گردد.

نتیجه‌گیری؛

در پایان این پژوهش نتایج به دست آمده را به گونه ذیل برمی‌شماریم:

1. موضوع ارز دیجیتال از مسائل جدید در بحث اقتصاد اسلامی است که نیاز به تحقیقات گسترده فقهی-اقتصادی دارد.
2. ارز دیجیتال دارای ماهیت غیر حقیقی بوده و به گونه مجازی و غیرمحسوس از طریق دستگاه و اینترنت مورد تعامل قرار می‌گیرد.
3. طبق بررسی‌های انجام شده، ارز دیجیتال دارای برخی مزایا و نیز معایبی است. اما مزایای آن بیشتر مورد توجه قرار گرفته است.
3. این ارز با پول‌های رایج تفاوت‌های اساسی دارد و نمی‌توان آن را از جمله پول‌های رایج دانست. به همین سبب صاحب‌نظران حوزه فقه و اقتصاد اسلامی در هویت‌دهی به آن اختلاف دیدگاه شدید دارند تا آنجا که برخی پول خاص و عده‌ای آن را به عنوان حق مالی قلمداد نموده است.
4. فقیهان معاصر در حکم فقهی معامله با ارز دیجیتال اختلاف دیدگاه دارند؛ ولی جمهور اندیشمندان اسلامی بنابر دلایل قابل توجه‌ای معامله با آن را ناجائز و غیرشرعی دانسته‌اند.
5. از عمده‌ترین دلایل مخالفین مشروعیت ارز دیجیتال می‌توان از وجود جهالت گسترده در جوانب متعدد این ارز، فریب و عدم اذن و نظارت حکومت به تعامل با آن را نام برد.
6. ارز دیجیتال از لحاظ مقاصد شریعت نیز با اشکالات عمده روبرو است. به گونه‌ای که این ارز با مقاصد هم‌چون: رواج و تداول مال، شفافیت و ثبات، آسان‌سازی تعامل، رعایت عدالت در مال‌اندوزی و خطرزدایی از آن در تعارض جدی قرار دارد.
7. حکم منع معامله با ارز دیجیتال (به خاطر عدم وجود نص صریح و یا قیاس جلی) با در نظر داشت مصلحت عموم بندگان است که می‌توان آن را در قالب ممنوعیت از باب «سدالذریعه» گنجانند. از این‌رو، این حکم با تغییر مصالح و ظروف، قابل تغییر خواهد بود.

پیشنهادهای؛

1. ایجاد گارگروهی ویژه متشکل از فقهاء و اقتصاددانان اسلامی جهت بررسی جوانب مبهم این ارز و ارائه راه حل به منظور تعامل یا تقابل سازنده با آن.
2. توجه جدی قانون گذاران و بانک مرکزی به موضوع ارز دیجیتال و بررسی سیستم های جایگزین.
3. همگرایی کشورهای اسلامی جهت تنظیم کارشیوه ای برای نوع تعامل یا تقابل با ارز دیجیتال.
4. ضرورت اقدام رسانه های ملی و محلی برای آگاهی دهی بیشتر جامعه جهت تبیین خطرات و مشکلات معامله با این ارز.
5. آسان سازی راه های مشروع معامله برای مردم و زدودن موانعی که باعث روی آوری جامعه به بازار ارزهای دیجیتال می گردد.

منابع

قرآن مجید

1. ابن عابدین، محمد امین بن عمر بن عبدالعزیز عابدین دمشقی حنفی، *رد المحتار علی الدر المختار*، بیروت: دار الفکر، چاپ دوم، 1412هـ.
2. ابن عاشور، محمد طاهر، *مقاصد الشریعه الاسلامیه*، تونس: مکتبه الاستنباط، چاپ اول، 1978م.
3. ابن قدامه، ابو محمد عبدالله بن قدامه، *المغنی فی فقه الإمام أحمد بن حنبل الشیبانی*، قاهره: مکتبه القاهره، 1968م.
4. ابن مفلح، محمد بن مفلح بن محمد بن مفرج شمس الدین المقدس الحنبلی، *کتاب الفروع*، تحقیق: عبدالله عبدالمحسن الترمکی، بیروت: مؤسسه الرساله، چاپ اول، 2003م.
5. ابن نجیم، زین الدین بن ابراهیم، *البحر الرائق*، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول، 1418هـ.
6. ابو حبیب، سعدی، *القاموس الفقہی*، دمشق: دارالفکر، چاپ دوم، 1408هـ.
7. ابو هلال العسکری، حسن بن عبدالله، *الفروق اللغویه*، قاهره: دارالعلم والثقافه للنشر والتوزیع، بی تا.
8. أصبھی، مالک بن أنس بن مالک، *المدونه*، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ اول، 1994م.
9. آل عبدالسلام، یاسر بن عبدالرحمن، *العملات الافتراضیه حقیقتها وأحكامها الفقهیه*، قطر: بنک الجزیره، چاپ اول، 2018م.
10. بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر، *فتوح البلدان*، تحقیق: صلاح الدین المنجد، مصر: مکتبه النهضه المصریه، بی تا.
11. ترکمانی، *السیاسه التقدیہ والمصرفیه فی الإسلام*، بیروت: دار إحياء التراث، 1988م.
12. تهنانوی، محمدعلی، *مقدمه کشف اصطلاحات الفنون والعلوم*، لبنان: مکتبه لبنان ناشرون، چاپ اول، 1996م.
13. جوزجانی، عبدالمجید، *القواعد الفقهیه المستخرجه من کتاب الهدایه للإمام المرغینانی*، تهران: نشر احسان، چاپ اول، 1400ش.
14. جوهری، اسماعیل بن حماد، *الصحاح؛ تاج اللغة وصحاح العربیة*، بیروت: دارالعلم للملایین، چاپ سوم، 1404هـ.
15. خطاب، شمس الدین، *مواهب الجلیل فی شرح مختصر خلیل*، بیروت: دار الفکر، چاپ سوم، 1412هـ.
16. خادمی، علم مقاصد الشریعه، مکتبه العبیکات، چاپ اول، 1421هـ.
17. خزان، احمد، *الأحكام الفقهیه للصرف الإلکترونی دراسه حاله العملات الافتراضیه البتکوین أنموذجاً*، الوادی: جامعه حمه لخصر، 1439هـ.
18. دمیری، کمال الدین محمد بن موسی، *النجم الوهاج فی شرح المنهاج*، بیروت: دارالمنهاج، چاپ اول، 1425هـ.
19. ریسونی، احمد، *اهداف دین از دیدگاه شاطبی*، ترجمه سید حسن اسلامی و سید محمد علی ابهری، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، 1376ش.
20. *نظریه المقاصد عند الإمام الشاطبی*، المعهد العالمی للفکر الإسلامی، چاپ دوم، 1416هـ.

21. زمخشری، علامه جلاله محمود بن عمر، *الفائق فی غریب الحدیث*، بی جا: عیسی البابی الحلبی و شرکاه، بی تا.
22. زیلعی، عثمان بن علی فخرالدین الزیلعی الحنفی، *تبیین الحقائق شرح کنزالدقائق*، قاهره: دار الكتاب الإسلامی، چاپ دوم، بی تا.
23. سعدی، محمد عمر، *إصدار العملات المشفرة: القيود والآثار دارسه فقهیه*، عمان: جامعه العلوم الإسلامیه العالیه، 2020م.
24. سمرقندی، نحمد بن احمد بن ابی احمد ابوبکر علاء الدین، *تحفه الفقهاء*، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، 1414هـ.
25. سنابی، عمر بن محمد بن عوض الحنفی، *نصاب الاحتساب*، تحقیق: مرین سعید مرین عسیری، مکة المکرمة: مکتبه الطالب الجامعی، چاپ اول، 1406هـ.
26. شمس الأئمه سرخسی، محمد بن احمد بن أبی سهل، *المبسوط*، بیروت: دار المعرفه، 1414هـ.
27. شنیطی، محمد الامین بن محمد المختار، *شرح زاد المستقنع فی اختصار المقنع*، جدة: الرئاسة العامة للبحوث العلمیه و الافتاء، 1428هـ.
28. عثمانی، علامه محمد تقی، *اقتصاد اسلامی*، ترجمه: رعایت الله روانید، بی نا، بی تا.
29. عظیم آبادی، محمد اشرف بن امیر بن علی بن حیدر، *عون المعبود شرح سنن أبی داود*، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، 1415هـ.
30. عیدان، عبد العزیز بن عندان و أنس بن عادل الیتامی «حنبلی»، *الدلائل والإشارات علی أخصر المختصرات*، کویت: دارالراکیز للنشر والتوزیع، چاپ اول، 1439هـ.
31. غرابیلی شافعی، محمد بن قاسم، *فتح القریب المجیب فی شرح ألفاظ التقریب*، بیروت: دارابن حزم، چاپ اول، 1425هـ.
32. فراء، ابو یعلی، *الأحكام السلطانیه*، تصحیح: محمد حامد الفقی، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، 1421هـ.
33. فراهیدی، خلیل بن احمد، *کتاب العین*، بیروت: دارالکتب العلمیه، 2003م.
34. قرافی، شهاب الدین احمد بن ادریس، *الفروق أنوار البروق فی أنواء الفروق*، عالم الکتب، بی تا.
35. کاسانی، علاءالدین ابوبکر بن مسعود بن أحمد الحنفی، *بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع*، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، 1406هـ.
36. گلریز، حسن و حسنی، محمد عجم، *عملیات بانکی بین المللی 1*، تهران: مرکز آموزش بانکداری مرکزی، 1367ش.
37. مالکی، احمد بن ترکی، *خلاصه الجواهر الزکیه فی فقه المالکیه*، ابوظبی: مجمع الثقافی، چاپ اول، 2002م.
38. محصلی، هدایت حسین، *درآمدی بر مقاصد شریعت با تاکید بر فهم نصوص شرعی*، جزوه درسی مجتمع آموزش عالی گرگان، غیر مطبوع، 1402ش.
39. محمد، شایب، *تأثیر النقود الإلکترونیه علی دور البنوک المکزئی فی إداره السیاسیه النقدیه*، الجزایر: المکزکز الجامعی بخمیس ملیانه، 2012م.
40. مرغینانی، شیخ الاسلام برهان الدن علی بن ابی بکر، *الهدایه شرح بدایه المبتدی*، مطبعه الخیریه، چاپ اول، 1326هـ.
41. معین، محمد، *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات ادنا، چاپ سوم، 1384ش.
42. ملاخسرو، محمد بن فرامرز، *مرآة الاصول شرح مرآة الوصول*، بیروت: دارصادر، 2011م.
43. منتظر ظهور، محمود، *اقتصاد (اقتصاد خرد، اقتصاد کلان)*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، بی تا.
44. نجار، احمد هشام قاسم، *العملات الافتراضیه المشفرة*، عمان: دار النفائس للنشر و التوزیع، چاپ اول، 1440هـ.
45. نووی، محیی الدین یحیی بن شرف، *المجموع شرح المذهب*، بیروت: دار الفکر، بی تا.
46. وزاره الأوقاف والشئون الإسلامیه، *الموسوعة الفقهیه الكويتیه*، کویت، چاپ دوم، 1401ق.

47. هندی، عبدالقیوم بن عبدالعزیز، *ببلیوجرافیا النقود الرقمية المشفرة*، المدینه المنوره: مرکز کای للنشر، چاپ اول، 1440 ق. مجله‌ها:
1. *Aicha Larfi*، «عملیه البتکونین بین الاقتصاد و الشریعہ الإسلامیہ» مجله دانشگاه زیتونه تونس، 2022 م.
2. باحث، عبدالله بن سلیمان، «النقود الافتراضیه مفهومها وأنواعها وآثارها الاقتصادیه»، المجله العلمیه للإقتصاد و التجاره جامعه عین شمس القاهره، 2017 م.
3. حمیدی، محمد طه، عبدالقادر مهاوات، «النقود المشفره فی الفقه الإسلامی»، مجمع الفقه الإسلامی بالهند، ش 26-27، 2021 م.
4. داوبه، أشرف، «النقود الإلکترونیه رؤیه إسلامیه»، مجله اعجاز الدولیه، بی تا.
5. رواق، خالد، «العملات المشفره البتکونین نموذجاً (مدی مواکبه التکیف الفقہی والشرعی للواقع المعاصر)»، مجله آفاق للبحوث والدراسات، المركز الجامعی المقاوم الشیخ بن مختار إلیزی، 2021 م.
6. سلیمانی پور، محمد مهدی، «بررسی فقہی پول مجازی»، فصلنامه تحقیقات مالی اسلامی، شماره 2، سال ششم، 1396 ش.
7. شریف، یوسف بن هزاع، «الاحکام و الضوابط الفقہیہ المتعلقه بالنقود الرقمية الالکترونیه (البتکونین أنموذجاً)»، مجله جامعه الملك عبدالعزیز، مجلد 28، ش 5، 2020 م.
8. عبدالله بن نجم الدین، «عملیه البتکونین دراسه فقہیہ تأصیلیه»، مجله التراث، شماره 1، ج 10، 2020 م.
9. عریانی، أسما سالمین، «العملات الافتراضیه-حقیقتها و تکیفها الفقہی و حکمها الشرعی»، مجله الحقوق و العلوم الإنسانیه، جامعه عجمان الإمارات العربیہ المتحدہ، ش 1، 2021 م.
10. غول، عدنان، احمد سرحیل، «البتکونین ماهیته، تکیفها الفقہی و حکم تعامل به شرعاً»، مجله جامعه جوموشان، کلیه اللاهوت، ش 16.
11. کعبوش، عبدالجبار بن علی، «النقود المشفره بتکونین و مشتقاتها، بحث فی حقیقتها و تخریج أحکامها الفقہیہ»، مجله الشهاب، ش 5، 2019 م.
12. کیوانلو شهرستانکی، زهرا، سعید ذوالفقاری، «بیت کوین و اقتصاد»، چهارمین کنفرانس ملی دستاوردهای نوین در برق و کامپیوتر و صنایع، مجتمع آموزش عالی فنی و مهندسی اسفراین، 1397 ش.
13. محمود محمدی، أسماء، «التعامل بالعملات الافتراضیه و زکاتها»، مجله الکلیات الدراسات الإسلامیه و العربیه للبنات بدمنهو، ج 2، 2019 م.
14. مشوقه، حمزه عدنان، «النقود الرقمية من منظور اقتصادي إسلامي البتکونین أنموذجاً»، 2021 م.
15. میرغفوری، سید حبیب الله، حسین صیادی تورانلو، نصرت دهقانی زاده، «بررسی سرمایہ گذاری در ارزهای دیجیتالی در ایران، مورد مطالعه بیت کوین»، سومین کنفرانس ملی رویکردهای نوین در علوم انسانی، چالش‌ها و راه حل‌ها، 1397 ش.
16. نوری، عبدالمجید، «إداره النقود و تنمیتها فی السنه النبویه و الفكر الاقتصادی الإسلامی: رؤیه تاریخیه»، دوریه کان التاریخیه، شماره 41، 2018 م.
17. نوری، محمد مهدی و علیرضا نواب پور، «مقدمه‌ای بر تنظیم‌گری رمزینه ارزها در اقتصاد ایران»، معاونت پژوهش‌های اقتصادی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، 1397 ش.

سایت‌ها:

1. اطلاعیه دافغانستان بانک در مورد صرافی آنلاین، تاریخ اطلاعیه 1402/12/12، <https://dab.gov.af/da>

2. اقبال، خورشید اشرف، «العمله الرقمية البتكوين في ميزان الشريعة الإسلامية» البعث الإسلامي، 2024م، <https://albasulislami.com>
3. امور فتوا تركيه، https://diyanet.gov.tr/ar_SA
4. بيان منتدى الاقتصاد الإسلامي بشأن مشروحيه البتكوين، <https://ar.islamway.net/book>.
5. تليمه، عصام، «العملات الرقمية والبتكوين وحكم التعامل به شرعا»، https://youtu.be/6Q4YB1DIW3E?si=tt2DxyRct_gTiLV4.
6. جاسر، مطلق، «العملات الرقمية»، https://youtu.be/2-UKQ51Hm98?si=X0Qmw4n_pV9lbfTsT.
7. الحكم الشرعي للبتكوين آراء واجتهادات، <https://www.arabarak.com>
8. دابروفسكي، مارك، جانيكوفسكي، لوكاس، «ارزهای مجازی و سیاست‌های پولی بانک‌های مرکزی؛ چالش‌های پیش‌روی کمیته امور اقتصادی و پولی پارلمان اروپا» 2018. http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/149900/CASE_FINAL
9. دار الافتاء الفلسطينية، قرار مجلس الافتاء الأعلى، 25 ربيع الأول، 1439هـ، الرقم: 297/2017/16، <https://staff.ppu.edu/jawad/files/316>
10. دارالافتاء المصريه، حكم التعامل بالعمله الالكترونيه (البتكوين)، الرقم: 4205، الصادره بتاريخ: 2017/12/28، https://www.dar_alifta.org/AR/Viewstatment.aspx?sec=media&ID=14139
11. دافغانستان اسلامي امارت، دمرکزي دارالافتاء لوی ریاست، شماره فتوا: 1083، تاریخ صدور فتوا: 1445/8/8هـ، ایمیل آدرس: m.darulifta@gmail.com
12. سلمی، عبدالله، «الاستثمار في العملات الرقمية "البيتكوين" و "الاثيريوم"»، <https://youtu.be/LFMPEkl2l98?si=->، [BUpxh42XQMPkOT7](https://youtu.be/LFMPEkl2l98?si=-).
13. عجمی، نائف، «التكليف الفقهي والحكم الشرعي للعملات الرقمية المشفرة»، <https://twitter.com/Dralajmey/status/953649401368629248>.
14. فراز آدم، فتوى المفتى فراز آدم، <https://darulfiqh.com>.
15. قره داغی، علی محیی الدین، «المال فی الإسلام دراسة فقهیه تأصيلیه»، المجلس الأوربي للإفتاء والبحوث، دوره الثامنه عشره، 2008م، <https://www.e-cfr.org/blog/2020/11/16>
16. _____، «المضاربة بالعملات الرقمية حرام و حلال في حالتين»، مداد قلم ونبض قضيه، 2021م، <https://hibrpress.com>.
17. گروه ویژه اقدام مالی، «ارزهای دیجیتالی؛ تعاریف کلیدی و خطرات بالقوه»، <http://www.fatf-qafi.iqr.AML/CFT> . 2014
18. مشوقه، حمزه عدنان، «النقود الرقمية من منظور اقتصادي إسلامي البتكوين أنموذجا»، <https://www.aliftaa.jo/Research.aspx?ResearchId=231>
19. الهيئه العامه للشؤون الاسلاميه والأوقاف في دبي، حكم التعامل بالبيتكوين، رقم الفتوى: 89043، التاريخ: 2018م، <https://www.awqaf.gov.ae/ar/pages/fatwadetail.aspx?did=89043>